

КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ОБРАЗУ ШЕЙЛОКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

І. Франко був добре обізнаний з творчістю В. Шекспіра та проблематикою його творів, які оцінював дуже високо. Він редагував переклади Ю. Федьковича та П. Куліша, переклав роботу данського вченого Г. Брандеса „Шекспірів „Юлій Цезар“ і сам написав 12 розвідок, серед яких — дослідження історії українських перекладів англійського драматурга „Шекспір в українців“, десять передмов до Кулішевих перекладів та передмова до власного перекладу „Венецького купця“. Окрім цієї драми, починаючи з 1879 р. і до кінця свого життя, І. Франко повністю переклав 12 сонетів та уривки з творів „Король Лір“, „Буря“, „Міра за міру“¹. Отже, коли йдеться про дослідження на тему „Іван Франко і Вільям Шекспір“, то можна виокремити кілька напрямів: І. Франко як основоположник наукового шекспірознавства в Україні, І. Франко як редактор українських перекладів Шекспіра, І. Франко як перекладач творів Шекспіра, вплив Шекспіра на драматичну творчість І. Франка. Об'єктами досліджень уже були і Франкові переклади з Шекспіра, і його критичні статті та розвідки, і редакторська робота над перекладами Куліша. Все ж тема „Іван Франко та Вільям Шекспір“ не вичерпана. Особливу увагу ми вважаємо за потрібне звернути на Франковий переклад драми Шекспіра „Венецький купець“.

Не дивно, що І. Франко повністю переклав саме її. О. Лучук визначає декілька фактів, що могли вплинути на вибір перекладача. І. Франко дуже добре знав цю п'єсу. У своїй рецензії на виставу „Кирієс шенієскі“, яка була поставлена у театрі „Руська бесіда“ 5 лютого 1892 р., він аналізує проблеми, порушені у п'єсі, при цьому особливу увагу приділяє єврейському питанню, що було йому дуже близьким. Як зазначає І. Набитович, „у творчості І. Франка представлена ціла галерея цих образів“, а „проблема взаємин українців і євреїв у багатьох творах Івана Франка є однією із центральних“². І. Франко високо оцінив і саму драму. У передмові до свого перекладу він пише: „[...] [впродовж 1590-х рр.

¹ Зорівчак Р. П. Шекспірові сонети в інтерпретації Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11—15 вересня 1986 р.): У 3 кн.— К., 1990.— Кн. 2.— С. 265.

² Набитович І. Модерністичні тенденції показу образів євреїв та українсько-єврейських взаємин у романі Івана Франка „Перехресні стежки“ // Франкознавчі студії / Е. Пшеничний (голова) та ін.— Дрогобич, 2001.— Вип. 1.— С. 142.

Шекспір написав] ряд незрівнянних архитворів драматичної штуки. На чолі тих творів стоїть трагічна комедія „Венецький купець“³. У цій передмові Франко також ознайомлює читача з передісторією написання п'єси: пише про походження сюжету, ймовірну подорож Шекспіра до Італії. Він детально аналізує проблеми помсти („фунт м'яса“), вибору („три скриньки“), єврейське питання (образ Шейлока).

Переклад цієї драми, або ж „трагічної комедії“ (як визначив у передмові сам Франко), ще не достатньо досліджений. Частково аналізує його М. Шаповалова в монографії „Шекспір в українській літературі“. Дослідниця зазначає, що перекладач досить точно передав і зміст оригіналу, і його форму, але трапляються й розбіжності, особливо коли йдеться про переклад прислів'їв, приказок, каламбурів⁴. У статті „Венецький купець“ Шекспіра в інтерпретації Івана Франка“ О. Лучук звертає увагу на інші хиби цього перекладу, такі, як використання українських реалій при відтворенні англійського тексту, „неправильні“ наголоси, вживання чужих, часто складних для розуміння слів⁵.

Звісно, Франків переклад „Венецького купця“ потребує ґрунтовнішого дослідження. Ми ж звернемо увагу на передачу в перекладі образу єврея Шейлока. Варто зауважити, що Шекспірів Шейлок — персонаж складний і суперечливий. Упродовж більш як чотирьох століть, що минули від часу написання драми, до цього образу ставились по-різному, його трактування змінювалося з часом, та й сьогодні суперечки не вщухають. Його можна розглядати в економічній перспективі як лихваря, в родинній — як батька, у соціальній — як пана свого слуги Ланцелота. Та найбільше суперечок викликає аналіз образу Шейлока в перспективі культурно-релігійній. Г. Голдернес вважає, що коли б В. Шекспір зобразив Шейлока просто як скупого негідника і вирізнив його серед інших героїв лише через мораль, а не через національну належність, то драма ніколи не стала б такою популярною у театрах і ніколи не викликала б такої дискусії⁶. Дж. Стерлін певен, що Шекспірів Шейлок — це не просто зображення однієї людини; Шейлок виступає як культурний образ злого єврея⁷. Та, як уже згадувалося, цей образ у різний час трактували по-різному. Причиною цього, як стверджує Г. Голдернес, є послідовна еволюція культурних цінностей. Якщо драматурги, читачі та театри 1590-х рр. дотримувалися, не задумуючись, певних антисемітських поглядів і для них Шейлок був просто типовим сценічним образом єврея у рудій перуці з величезним накладним носом, то бачення цього образу сучасним читачем уже зовсім інше. Впродовж XVIII ст. можна простежити розвиток ролі Шейлока: уже тоді він набуває рис трагічного мученика. Для читача ж сучасного, який добре знає про Голокост, ці риси стають ще чіткішими⁸.

³ Франко І. Венецький купець. Передмова // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1978.— Т. 12.— С. 346—363.

⁴ Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі.— Львів, 1976.— С. 120—122.

⁵ Лучук О. „Венецький купець“ Шекспіра в інтерпретації Івана Франка // Лучук О. Діалогічна природа літератури.— Львів, 2004.— С. 90.

⁶ Holderness G. William Shakespeare. The Merchant of Venice (Penguin Critical Studies).— London, 1993.— P. XIV.

⁷ Stirling G. Shakespeare and Anti-Semitism. On-line: <http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/7221>

⁸ Holderness G. William Shakespeare.— P. XVI.

Наказувать, щоб знизився приплив;
 Або голодного спитати вовка,
 Чому він силує овечку мекать
 Так жалібно за втраченим ягням;
 Або заборонити соснам чола
 Схилять високі і шумить тоді,
 Коли куйовдить верховіття їхні
 Бурхливий вихор, що зліта аж з неба;
 Вам швидше виконати пощастить
 Найтяжчу річ, аніж зм'якшити це
 Єврейське серце (є хіба твердіше?).
 А через те, прошу вас, досить вже
 Прохань, благань і різних зайвих слів;
 Ви наді мною швидше суд чиніте
 Й жагу єврея вдовольніть (С., 542—543).

Перше, що привертає увагу, — це різна кількість рядків у перекладах цього уривка. В І. Франка, як і у Шекспіра, їх 14, тоді як в І. Стешенко — 18. Причиною цього є деталізація опису в перекладі І. Стешенко, що робить його чіткішим, яскравішим. І. Франко прагне дотримуватись оригіналу, та йому це вдається не завжди. Наприклад, Шекспірові рядки *You may as well use question with the wolf, / Why he hath made the ewe bleat for the lamb* І. Франко перекладає *Все одно, що перечитися з вовком, / Коли вівця бегече до ягняти*. Тут порівняння розмите і незрозуміле, образ оригіналу втрачено: не зрозуміло, чому вівця „бегече до ягняти“ і як це стосується вовка (у В. Шекспіра вівця мекає за ягнятком, яке у І. Франка живе, а у В. Шекспіра стає жертвою вовка). І. Стешенко при перекладі додає слова жалібно та втраченим, що робить образ цілком зрозумілим.

Досить вдалих Франків переклад рядків: *You may as well forbid the mountain pines / To wag their high tops, and to make no noise / When they are fretted with the gusts of heaven*. Перекладач старається не лише точно відтворити образ, але й зберегти кількість рядків оригіналу: *Все одно, що смерекам заказать, / Аби не рушались й не шуміли, / Коли ворухить їх небесний вітер*. В І. Стешенко — на рядок більше. Перекладачка прагне чітко відтворити метафори оригіналу, щоб передати образ висоти, і використовує для цього зовсім інше лексичне наповнення, ніж І. Франко, роблячи тим самим свій переклад поетичнішим (досить порівняти виділені слова в оригіналі та у двох перекладах): *Або заборонити соснам чола / Схилять високі і шумить тоді, / Коли куйовдить верховіття їхні / Бурхливий вихор, що зліта аж з неба*.

Заслуговують на особливу увагу і рядки: *You may as well do any thing most hard, / As seek to soften that, than which what's harder: / His Jewish heart*. З версії І. Франка *Все одно, що зм'якшать найтвердішу річ. / А що ж твердіше, як жидівське серце? зрозуміло, що усі євреї мають „тверде серце“*. І. Стешенко слова про твердість Шейлокового серця виносить за дужки в кінець речення, а перед самим словосполученням *Єврейське серце* додає займенник *це*: *Вам швидше виконати пощастить / Найтяжчу річ, аніж зм'якшити це / Єврейське серце (є хіба твердіше?)*. Тому важко зрозуміти, що саме питає Антоніо: „Чи є на світі серце, твердіше за єврейське?“ чи „Чи є на світі серце, твердіше за серце цьо-

го єврея?" В оригіналі маємо *than which what's harder: / His Jewish heart* (а що ж твердіше за його єврейське серце?). Ці слова можна інтерпретувати таким чином: *серця усіх євреїв тверді, і Шейлок не виняток. Таке припущення підтверджують і перші слова монологу Антоніо, у якому він підкреслює національну належність Шейлока: I pray you think you question with the Jew. Розпочинаючи свою промову в суді цими словами, Антоніо наголошує, що всі євреї однакові, а отже, впертість Шейлока, яку він так яскраво зобразив,— типова риса безсердечних євреїв.*

Ще одна риса, яку приписують Шейлокові,— *скупість*. Гроші для нього мають надзвичайне значення. Навіть перші слова Шейлока у драмі — про гроші. У її тексті немало уривків, з яких видно, що Шейлок одержимий грішми. Один із найяскравіших прикладів — *монолог, у якому Шейлок бідкається з приводу втечі доньки:*

Shylock

Why there, there, there, there, a diamond gone cost me two thousand ducats in Frankfort, the curse never fell upon our Nation till now, I never felt it till now, two thousand ducats in that, and other precious, precious jewels: I would my daughter were dead at my foot, and the jewels in her ear: would she were hears'd at my foot, and the ducats in her coffin: no news of them, why so? and I know not how much is spent in the search: why thou loss upon loss, the thief gone with so much, and so much to find the thief, and no satisfaction, no revenge, nor no ill luck stirring but what lights a' my shoulders, no sighs but a' my breathing, no tears but a' my shedding (III, III, I. 63—64).

I. Франко:

Шейлок

О, так, так, так! Діамант пропав, за який я дав дві тисячі дукатів у Франкфурті. Аж тепер чую прокляття, що впало на наш народ, аж тепер чую його! Дві тисячі дукатів — се не дрібниця, а з ним іще й інші дорогоцінні камінці. Я бажав би, аби моя дочка лежала мертва під моїми ногами, а в її заушницях були ті камінці. Я бажав би, аби вона лежала в труні при моїх ногах і дукати лежали би в тій домовині. Ні вісточки про неї! Ось як! А скільки то видатку на пошукування! Ой, ой, ой, страта через страту! Злодій утік, забравши стільки добра, а ти докладай та й докладай, аби віднайти його! І ніякої потіхи, ніякої помсти! Ні на кого не паде біда, тільки на мої плечі; ні в кого стільки зітхання, як у мене; ніхто не проливає стільки сліз, як я (Ф., 415).

I. Стешенко:

Шейлок

Ай, так, так, так, так! Пропав діамант, що обійшовся мені дві тисячі дукатів; у Франкфурті його купив я! Прокляття досі ще ніколи не спадало нашому народові на голову; я ще ніколи не відчував його досі! Дві тисячі дукатів пропало в цьому діаманті! Пропало ще багато коштовних речей! Я хотів би, щоб дочка моя впала мертвою мені до ніг і щоб у її вухах сяяли діаманти! Хотів би, щоб вона лежала в домовині коло ніг моїх і разом з нею в домовині лежали дукати! Жодних звісток про них? Ой-ой-ой!.. А ще не знаю, у що мені обійдуться ті розшуки! А, бодай тебе! Втрата за втратою! Злодій забрав з собою багато, і багато кошту-

ватиме, щоб того злодія розшукати! І ніякого відшкодування, ніякої помсти! Ні, немає на землі іншого нещастя, крім того, що звалилося мені на плечі; немає зойків, крім тих, що вилітають з моїх грудей; немає сліз, крім тих, що я їх проливаю! (С., 520)

Як зауважує С. Грінблатт, повтори — дуже важлива риса мови Шейлока. У поданому монологі — їх кілька рядів (див. виділені слова в оригіналі та перекладах), та особливу увагу варто звернути на слова, якими він починається — на повтор слова *there*. „Так Шейлок висловлює своє розчарування; він ніби шукає розради у словах друга. Але друг цих слів не промовляє. Їх говорить сам Шейлок, і в цьому повторі — не лише розчаровані надії і неотримана розрада, а щось більше. Повтори такого типу позбавлені будь-якого значення, яке вони могли мати спочатку; вони стають символом для глядачів, закликаючи мовчки подумати“¹⁰. Такі повтори допомагають глядачам зрозуміти, що діється глибоко в душі героя, а в цьому випадку повтор підкреслює жаль Шейлока до самого себе, а отже, важливо відтворити це у перекладі, що й роблять обоє перекладачів. Єдина відмінність: у І. Франка слово повторюється тричі, тоді як в І. Стешенко та в оригіналі — чотири рази.

Інші повтори підсилюють стилістичний ефект перших слів монологу і ще раз наголошують на відчаї Шейлока. Звернімо увагу на ще один цікавий повтор: *and other precious, precious jewels*. Наголошуючи вартість утрачених коштовностей, Шейлок тим самим підкреслює свою скупість. Ні І. Франко, ні І. Стешенко цього повтору не зберегли. У перекладі І. Стешенко, на нашу думку, краще передано скупість Шейлока. Вона пише: ще багато коштовних речей. У І. Франка ж читаємо: й інші дорогоцінні камінці. Використовуючи зменшено-пестливе *камінці*, І. Франко применшує вартість утрачених цінностей, і вони видаються менш важливими для Шейлока.

Та Шейлока турбує не тільки втрата коштовностей. Він дуже переживає, що йому доведеться потратити ще більше на пошуки дочки та вкраденого багатства: *and I know not how much is spent in the search: why thou loss upon loss, the thief gone with so much, and so much to find the thief, and no satisfaction, no revenge*. Тут Шейлок знову себе жаліє, і це особливо підкреслює І. Стешенко. І. Франко пише: А скільки то видатку на пошукування! Ой, ой, ой, страта через страту! Злодій утік, забравши стільки добра, а ти докладай та й докладай, аби віднайти його! І ніякої потіхи, ніякої помсти! В І. Стешенко читаємо: Ой-ой-ой!.. А ще не знаю, у що мені обійдуться ті розшуки! А, бодай тебе! Втрата за втратою! Злодій забрав з собою багато, і багато коштуватиме, щоб того злодія розшукати! І ніякого відшкодування, ніякої помсти!

Ще одна цікава деталь — переклад слова *satisfaction*. Саме слово багатозначне і в англійській мові часів В. Шекспіра залежно від контексту могло означати „*the payment of an obligation or claim; the atoning for an injury or offence by reparation, compensation, or the endurance of punishment*“ or „*satisfied or contented state of mind; gratification or pleasure*“

¹⁰ Greenblatt S. Shakespeare & # 39; s Leap.— September 12, 2004. On-Line: www.nytimes.com

occasioned by something"¹¹. У перекладному словнику маємо відповідно відшкодування та задоволення¹². Таким чином, можна використати обидва варіанти — потіха та відшкодування. Та саме такий вибір лексичного еквівалента різнить Франкового Шейлока і Шейлока І. Стешенко. Шейлока І. Стешенко хвилює помста, бо тоді буде відшкодовано його збитки. В І. Франка єдине слово робить Шейлока лихим: він прагне помсти, адже вона зробить його щасливим, дасть йому втіху. Власне ідею солодкої помсти можна простежити в усій драмі, й особливо яскраво — у рядках, у яких Шейлок наполягає на своєму праві відрізати фунт м'яса Антоніо: [Antonio's flesh will be used] To bait fish withal, if it will feed nothing else, it will feed my revenge (Ш., Ш, І, 62), у перекладі І. Франка: [М'ясо Антоніо згодиться] Хоч би на принаду для риби! Хоч воно не нагодує нікого, але насичу я ним свою помсту (Ф., 414). Тому можна вважати, що переклад слова *satisfaction* як *потіха* вдало передає ідею оригіналу.

Шейлок не перестає жаліти себе і каже, що нема іншої біди, крім його горя: *no ill luck stirring but what lights a' my shoulders, no sighs but a' my breathing, no tears but a' my shedding*. В І. Франка Шейлок порівнює свої біди з нещастями інших людей і робить висновок, що він найнещасніший: Ні на кого не паде біда, тільки на мої плечі; ні в кого стільки зітхань, як у мене; ніхто не проливає стільки сліз, як я. Переклад І. Стешенко ближчий до оригіналу: Шейлок ні з ким себе не порівнює. Але якщо Шекспір просто пише, що нема іншого горя, крім горя Шейлока, то у перекладі І. Стешенко маємо надінтерпретацію, вона додає на землі, наголошуючи тим самим, що Шейлок — єдиний на всій землі, хто так сильно страждає: Ні, немає на землі іншого нещастя, крім того, що звалилося мені на плечі; немає зойків, крім тих, що вилітають з моїх грудей; немає сліз, крім тих, що я їх проливаю! Таким чином, у перекладі І. Стешенко Шейлок жаліє себе більше, ніж в І. Франка і, на перший погляд, видається комічним через свою зажерливість, скупість і сльози, пролиті над утраченим багатством. Та якщо глянути глибше, то Шейлок справді страждає: рідна донька зрадила його, втікши з тристіякином, вічним ворогом його племені. Проаналізований монолог — один з тих, у яких найкраще видно суперечливість образу Шейлока.

Для Шейлока гроші важливіші за життя доньки. Цю ідею добре передали обоє перекладачів, дотримуючись тексту оригіналу. Цікавий тут добір слів у І. Стешенко. Порівняймо переклад фрази *I would my daughter were dead at my foot*. І. Франко йде строго за текстом В. Шекспіра і пише: Я бажав би, аби моя дочка лежала мертва під моїми ногами. І. Стешенко додає ситуації драматичності, вибираючи не дієслово стану (Франкове *лежала*), а дії: Я хотів би, щоб дочка моя впала мертвою мені до ніг.

Злий, підступний, лицемірний, зажерливий Шейлок теж страждає, він теж має почуття. Та його позитивні риси інші герої драми ігнорують. Для них він не може бути людяним, бо Шейлок — єврей. Щоб

¹¹ The New Shorter Oxford English Dictionary: In 2 vols / Edited by L. Brown.— Oxford, 1993.— P. 2692.

¹² Англо-український словник: У 2 т. / Укл. М. І. Балла.— К., 1996.— Т. 2.— С. 294.

ще більше наголосити на приниженні Шелока, на негативному ставленні до нього, вони майже не згадують його імені. Герої п'єси, коли звертаються до нього і коли говорять про нього, звичайно вживають слово Jew, що його І. Франко перекладає жид. У своєму ж перекладі І. Стещенко переважно подає єврей. Здавалося б, слова майже ідентичні своїм значенням. Та тут маємо той випадок, коли велику роль відіграє навіть відтінок значення. Цікаво простежити різницю між стилістичними ефектами та враженнями, які справляють на сучасного читача різні варіанти перекладу лише одного слова.

Тут слід зробити невелике зауваження про мову І. Франка. Великий вплив на неї мала західноукраїнська літературно-мовна традиція, однією з особливостей якої було використання полонізмів¹³. І досі в польській мові слово *żyd* цілком нейтральне, воно не має ніяких негативних конотацій. Його значення відповідає значенню українського єврей¹⁴. Так само й у Франка слово жид вживається у нейтральному значенні та означає те ж, що в сучасній українській означає єврей. Простежмо процес зміни значення слова з часом:

Жиди, -в, мн. (одн. жид, -а, ч., жидівка, -и, ж.). 1. заст. Те саме, що єврей. 2. Образлива назва євреїв¹⁵.

Єврей, -в, мн. (одн. єврей, -я, ч., єврейка, -и, ж.). Загальна назва народностей, які живуть у різних країнах і об'єднані спільністю походження від давньоєврейського народу, що населяв Палестину до перших століть нашої ери¹⁶.

Таким чином, якщо для Франкових сучасників жид було словом цілком звичним, з нейтральним значенням, то для читача другої половини ХХ — початку ХХІ ст. воно несе негативне навантаження, оскільки має тепер образливі й навіть принизливі конотації. Тому-то переклад І. Франка дещо експресивніший. Щоб краще це проілюструвати, подамо відомий монолог Шейлока, коли він обстоює свою людську гідність, в оригіналі та у двох перекладах:

W. Shakespeare:

Shylock

[Antonio's flesh will be used] To bait fish withal, if it will feed nothing else, it will feed my revenge; he hath disgrac'd me, and hinder'd me half a million, laugh'd at my losses, mock'd at my gains, scorned my Nation, thwarted my bargains, cooled my friends, heated mine enemies, and what's his reason? I am a Jew: hath not a Jew eyes? hath not a Jew hands, organs, dimensions, senses, affections, passions, fed with the same food, hurt with the same weapons, subject to the same diseases, healed by the same means,

¹³ Жилко Т. М. Мова Івана Франка: Лекція для студентів-заочників факультету мови і літератури педагогічних і вчительських інститутів. — Київ; Львів, 1949. — С. 5—7.

¹⁴ Польсько-український та українсько-польський словник / Укл. Д. В. Бачинський, А. В. Задніпряна, М. М. Хотинська. — К., 2003. — С. 300.

¹⁵ Словник української мови: В 11 т. / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. — К., 1971. — Т. П. — С. 528.

¹⁶ Там само. — С. 494.

warmed and cooled by the same winter and summer as a Christian is: if you prick us do we not bleed? if you poison us do not we die? and if you wrong us shall we not revenge? if we are like you in the rest, we will resemble you in that. If a Jew wrong a Christian, what is his humility, revenge! If a Christian wrong a Jew, what should his sufferance be by Christian example, why revenge! The villainy you teach me I will execute, and it shall go hard but I will better the instruction (Ш., III, I. 62—63).

I. Франко:

Шейлок

[М'ясо Антоніо згодиться] Хоч би на принаду для риби! Хоч воно не нагодує нікого, але насичу я ним свою помсту. Він лає мене, він причинив мені страти на півміліона, він сміявся з моїх страт, кепкував з моїх зисків, зневажав мій народ, ущербляв мій заробок, відвертав від мене моїх прятелів, а цькував на мене моїх ворогів,— а за що се все? За те, що я жид. Чи в жида нема очей? Чи в жида нема рук, частей тіла, росту, змислів, чуття та пристрастей? Чи ж він не живиться тими самими стравами, чи його не ранив те саме оружжя, чи він не підлягає тим самим хворобам, чи йому не допомагають ті самі ліки, чи та сама зима не студить і те саме літо не гріє його так само, як і християн? Коли мене хто вколе, чи з мене не потече кров? Коли мене хто поскобоче, чи я не буду сміятися? Коли мене хто отруїть, чи я не вмру? І коли ви зневажаєте нас, то чи не маємо мститися? Коли ми у всьому однакові з вами, то хочемо дорівняти вам і в тім. Коли жид образить християнина, то чим проявить сей свою любов до ближнього? Помстою. Коли християнин образить жида, то чим мусить бути його терпіння по християнському взірцю? Ну, помстою. Ви навчили мене злоби, і я проявлю її, і се було би велике моє горе, якби я не перевищив моїх вчителів (Ф., 414).

I. Степенко:

Шейлок

[М'ясо Антоніо згодиться] Для наживки на рибу! Якщо воно нікого не нагодує, то нагодує мою помсту! Він мене обляв; він брав мене на посміх, коли я зазнавав збитків; знущався з моїх заробітків, ганив мій народ, заважав моїм торговельним справам, розхолоджував моїх друзів і розпалював ворогів,— і за що? За те, що я єврей! Хіба єврей не має очей? Хіба єврей не має рук, частин тіла, почуттів, прихильностей, пристрастей? Хіба не живить його та сама їжа, що й християнина? Хіба не ранив його така сама зброя? Хіба не страждає він від таких самих хвороб, хіба не тими самими ліками його лікують? Хіба не відчуває він холоднечі взимку і спеки влітку, як і кожен християнин? Коли ви раните нас, хіба ми не спливаємо кров'ю? Коли ви нас лоскочете, хіба ми не сміємось? Коли ви нас труїте, хіба ми не помираємо? І коли ви нас кривдите, хіба ми не повинні мститися? Якщо ми подібні до вас у всьому, то хочемо бути подібними до вас також і в цьому. Коли єврей скривдить християнина, до чого вдасться християнське смирення? До помсти! Коли християнин скривдить єврея, до чого має вдатися, за вашим прикладом, його терпеливість? Ага! До помсти! Я вживу тих самих паскудств, яких ви мене навчили, і горе мені, якщо я не перевершу своїх вчителів! (С., 519—520)

Шейлок, отже, вимагає рівності прав та поваги гідності¹⁷. Порівняймо обидва переклади, звернувши при цьому особливу увагу на виділені слова. У перекладі І. Франка Шейлок називає себе жидом, що для сучасного читача звучить набагато сильніше, ніж єврей. Шейлок наголошує на поганому ставленні до нього, а отже, жид додає експресивності монологіві, вимоги рівності і поваги гідності теж звучать гостріше.

Однією з найбільших проблем при перекладі Шекспіра будь-якою мовою є славнозвісні каламбури англійського драматурга. Гра слів узагалі дуже складна для перекладу, а це — одна з найхарактерніших стилістичних особливостей творів літератури Єлизаветинської епохи, за сіб, який Шекспір довів до досконалості¹⁸. У „Венеціанському купці“ каламбурів багато, та ми звернемо увагу лише на один із них, який стосується власне єврейського питання, — *gentle Jew*. Тут Шекспір використовує схоже звучання англійських слів *gentle* та *Gentile*, щоб досягти певного стилістичного ефекту. Такий каламбур, що базується на принципі гри слів *gentle* — *Gentile*, трапляється у тексті двічі:

Antonio

Hee thee gentle Jew. This Hebrew [Shylock] will turn Christian, he grows kind (III., I, III. 38).

Gratiano [about Jessica]

Now by my hood, a gentle, and no Jew (III., II, VI. 52).

Самого слова *Gentile* автор не вживає, а натомість використовує слово *gentle* у його вже модифікованому значенні, яке об'єднує і словникове значення, і контекстуальне, що і створює стилістичний ефект. Англійське слово *Gentile* не має прямого українського відповідника; англо-український словник подає такий переклад: „неєврей, неєврейський“. Слово *gentle* цей словник перекладає як „добрий, лагідний, благородний, великодушний“¹⁹. У драмі Шейлок виступає як негативний персонаж, йому приписують такі риси, як зажерливість, лютість, скупість, лицемірство, його навіть порівнюють із собакою та самим дияволом. Такі ж риси приписують і всім іншим євреям. Таким чином, *gentle* — це риса, яка радше притаманна неєвреям, бо євреї не можуть бути ні добрими, ні благородними, а звідси і гра слів *gentle* — *Gentile*. Коли ж цю рису приписують Шейлокові чи його дочці Джесіці, то виходить оксиморон „неєврейський єврей“. Перекласти це майже неможливо, оскільки, як згадувалось, слово *Gentile* не має прямого українського відповідника. Ось як із цим неможливим завданням упорався І. Франко:

Антоніо

Спішися ж, бравий жиде!

Сей єврей

Ще буде християнином; він добре (Ф., 383).

¹⁷ Holderness G. William Shakespeare...— P. 34—35.

¹⁸ Вавринюк Д. М. Труднощі передачі Шекспірової гри слів слов'янськими мовами // Іноземна філологія.— 1964.— Вип. 1.— С. 48.

¹⁹ Англо-український словник...— Т. 1.— С. 473.

Граціано

Ну слово честі, се богиня, не жидівка (Ф., 402).

А ось ще один переклад — І. Стешенко:

Антоніо

Іди мерцій, шляхетний жиде!

Ще вихриститесь він: бач, став сердечний (С., 494).

Граціано

Клянуся каптуром, що не єврейка

Вона, а чарівне дівчатко! (С., 508)

Фразу *gentle Jew* можна пояснити так: „єврей, який має деякі риси, що притаманні неєвреям“. В українських перекладах маємо бравий жиде (І. Франко) та шляхетний жиде (І. Стешенко). Повернімося ще раз до стереотипу єврея, що його створюють герої драми. Бравий чи шляхетний аж ніяк не належать до списку епітетів Шейлока, тобто, власне кажучи, несумісні зі словом єврей. Таким чином в українських перекладах, хоч і не збережено слово *Gentile* — неєврей, неєврейський, ефект самого каламбуру певною мірою все-таки передано.

У другому випадку маємо богиня (І. Франко) та чарівне дівчатко (І. Стешенко) замість слова *gentle*. Франків переклад звучить відчутно сильніше; використовуючи слово богиня, перекладач наголошує на величезній різниці між „якоюсь жидівкою“ і таким прекрасним створінням, і коли Джесіка видається Граціано схожою на богиню, то це, на нашу думку, дуже добре передає сенс гри слів оригіналу.

Як бачимо, І. Франко зумів передати образ Шекспірового Шейлока з усією його суперечністю і складністю. Запропонований аналіз — це лише кілька штрихів до розуміння Франкової інтерпретації образу Шейлока та єврейського питання — проблематики, що, звісно, заслуговує на увагу дослідників.

Наталія БАК